

“БАҲОРИ АҶАМ” – САРЧАШМАИ МУҲИММИ ШИНОХТИ РЕШАИ ВОЖАҲО *Хасанзода Абдучамол Ашираф, д.и.ф., профессори кафедраи забони тоҷикии МДТ “Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б. Гафуров” (Хуҷанд, Тоҷикистон)*

«БАХОРИ АДЖАМ» - ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ЭТИМОЛОГИИ СЛОВ *Хасанзода Абдуджамол Ашираф, д-р филол.наук, профессор кафедры таджикского языка ГОУ “Худжандский государственный университет имени академика Б. Гафурова” (Худжанд, Таджикистан)*

“BAHORI AJAM” – THE IMPORTANT RESOURCE TO LEARN THE ETYMOLOGY OF WORDS *Hasanzoda Abdujamol Ashraph, doctor in Philology, professor of Tajik language department under the SEI “KhSU named after academician B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan) e-mail: abdujamol58@mail.ru*

Шарҳи решашиносии унсурҳои лугавӣ дар фарҳангномаи асримиёнагии “Баҳори Аҷам”-и Рой Текчанд Баҳор баррасӣ шудааст. Дар заминаи маводи аз се ҷилди фарҳангномаи зикрффта гирдомада андешарони муаллифи “Баҳори Аҷам”-ро дар мавриди асли баромади вожаву ифодаҳои алоҳида баррасӣ намуда, дараҷаи мутобиқати онро бо назари муҳаққиқони муосир ошкор карда шудааст. Зикр гардидааст, ки Рой Текчанд Баҳор дар чараёни таҳлили мавод гоҳ ба таърихи зуҳури вожаҳо, гоҳ ба мансубияти забони онҳо ва гоҳи дигар танҳо ба таҳаввулотии шаклиашон таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Таъкид гардидааст, ки дар қиёс бо дигар фарҳангҳои тафсирии дар шибҳи қораи Ҳинд таълифёфта дар “Баҳори Аҷам” беитар калимаҳои ҳиндиасл оварда шудааст. Хулоса шудааст, ки дар “Баҳори Аҷам” ба этимологияи вожаву ибораҳои рехта диққати махсус додааст. Рой Текчанд Баҳор дар бораи дар заминаи ҳодисаю воқеаҳои реалӣ пайдо шудани воҳидҳои фразеологӣ андешаҳои хеле ҷолиб баён кардааст.

Калидвожаҳо: забониносии; фарҳангномаҳои қуруни вусто; Рой Текчанд Баҳор; “Баҳори Аҷам”; мансубияти забони калимаҳо; воҳидҳои фразеологӣ; калимаҳои ҳиндӣ

Анализируются этимологические комментарии и разъяснение лексических элементов в средневековом словаре «Бахори Аджам» Роя Текчанда Бахора. На основе материала, собранного из трехтомного словаря, рассматриваются соображения автора «Бахори Аджам» о происхождении слов и отдельных словосочетаний, выявляется степень их соответствия мнениям современных исследователей. Отмечается, что Рой Текчанд в процессе анализа материала иногда уделяет внимание истории возникновения слов, иногда указывает языковую принадлежность лексических элементов, а иногда анализирует эволюцию формы слов. Подчеркивается, что в «Бахори Аджам» по сравнению с другими средневековыми толковыми словарями, написанными на Индийском субконтиненте, в большей части приводятся исконно индийские слова. Сделан вывод, что Рой Текчанд Бахор уделяет особое внимание этимологии фразеологических единиц. Он излагает интересные мысли о возникновении фразеологических единиц на основе реальных происшествий и событий.

Ключевые слова: языкознание; средневековые словари; Рой Текчанд Бахор; «Бахори Аджам»; языковая принадлежность слов; фразеологические единицы, индийские слова

The article analyzes the etymological comments and explanations of lexical items in the medieval dictionary “Bahori Ajam” by Roy Tekchand Bahor. Based on material collected from the three-volume dictionary, the author of Bahori Ajam's thoughts on the origin of words and

individual phrases are examined, and the degree to which they correspond to the opinions of modern researchers is revealed. It is noted that Roy Tekchand, in the process of analyzing the material, sometimes pays attention to the history of the origin of words, sometimes indicates the linguistic affiliation of lexical elements, and sometimes analyzes the evolution of the form of words. It is emphasized that in “Bahori Ajam”, in comparison with other medieval explanatory dictionaries written on the Indian subcontinent, the majority of words are native Indian words. It is concluded that Roy Tekchand Bahor pays special attention to the etymology of phraseological units. He presents interesting insights into the origins of phraseological units based on real-life incidents and events.

Key-words: *linguistics; medieval dictionary; Roy Tekchand Bahor; “Bahori Ajam”; language word belongings; phraseological units; Indian words*

Аҳли илму адаби тоҷик аз қадимулайём ба дарёфти асли зуҳури унсурҳои луғавӣ таваҷҷуҳи зоҳир қарда, кӯшиш ба ҳарч додаанд, ки сабаби ба ин ё он ном соҳиб гардидани ашёи дар олами ҳастӣ мавҷударо ошкор намоянд. Як нигоҳи сатҳӣ ба қуҳантарин осори дар даврони Сомониён таълифшуда, ба хусус таърихномаҳо кофист, ки чунин пиндор собит гардад.

Ин гуна иқдоми эшон нахустин нишонаҳои ташаккули баҳши решашиносии илми забоншиносӣ ба шумор рафта, ҳамчун замина барои тақомули ин илми дар забоншиносии тоҷик хеле кам омӯхташуда мусоидат хоҳад кард. Аз нигоҳи решашиносӣ шарҳебии аносири луғавӣ аз ҷониби муаллифони фарҳангномаҳои асримиёнагӣ низ пеш гирифта шуда, тадричан он рӯ ба афзунӣ овард. Аз нигоҳи мазкур доир ба тадричан тақомулебии мазмуну муҳтавои фарҳангномаҳо муҳаққиқ В.Н. Топоров навишта буд: “...табиист, ки ҳар як фарҳангномаи нав инъикоскунандаи на давраи ҳозира, балки зинаҳои тайшуда мебошад ва зуҳури он зарурати таълифи луғатномаҳои этимологӣ навро ба вучуд меорад” [13, с. 45].

Таҳлилу муқоисаи маводи фарҳангномаҳои дар нахустасрҳои миёна таълифгардида бо ҳамин гуна осори даврони баъдӣ қасро ба бардоште мерасонад, ки дар оғоз соҳибони луғатномаҳо асосан ба сарчашмаи пайдоиши вожаҳо саргарм шуда бошанд, пас дар садаҳои минбаъда дар радифи қалимаҳо ба тафсири решашиносии таркибу ибораҳо низ рӯ оварданд. “Баҳори Аҷам”-и Лоло Рой Текчанд мутахаллис ба “Баҳор” яке аз намунаҳои ин гуна фарҳангномаҳост, ки дар он дар радифи вожаҳо инчунин таркибҳову ибораҳо ва ҳатто бархе ҷумлаҳо аз лиҳози этимологӣ ба риштаи таҳлил қашида шудаанд.

Муаллифи фарҳангнома сокини Ҳиндустон буда, луғатномаашро пас аз заҳмати беш аз 20-сола соли 1739-уми мелодӣ таълиф қардааст. Дар фарҳангнома зиёда аз 25 ҳазор унсурҳои луғавӣ шарҳ ёфта, далелҳоро муаллиф аз 77 адад девону қуллӣ гирдоварӣ қардааст. Ба ҷуз ин, ӯ даҳҳо асару тазкираро мавриди истифода қарор додааст [7, с. 68-69]. Аз ин рӯ, “Баҳори Аҷам” дар радифи дигар фарҳангномаҳо “...дар тараккии фарҳангнависӣ ва маънишиносӣ хизмати босазое...” қардааст [16, с. 29].

Агарчи фарҳангномаи мазкур “дар таърихи лексикографияи тоҷику форс...ҳамчун луғати фразеологӣ машҳур...” буда [5, с. 116], 30-35 дарсади маводи онро ибораву таркибҳои фразеологӣ дар бар мегирад, теъдоди вожаҳо низ кам нест. То имрӯз дар китобу дастурҳои таълимӣ ва осори таҳқиқӣ ба “Баҳори Аҷам” баҳшидашуда вижагиҳои луғатнигорӣ ин асар баррасӣ гардидаанд, вале роҷеъ ба андешаронии Рой Текчанд Баҳор дар хусуси таърихи зуҳури аносири луғавӣ ишорае ба назар нарасид. Аз ин рӯ, дар ин мақола кӯшиш шуд, ки доир ба баъзе вижагиҳои шарҳи этимологӣ аз ҷониби соҳиби фарҳангномаи мазкур суратгирифта мулоҳизаронӣ қарда шавад.

Маводи унсурҳои луғавӣ аз лиҳози решашиносӣ тафсиргардидаи аз фарҳангномаи мазкур гирдомада, ки теъдодашон 288 ададро дар бар мегирад, нишон дод, ки муаллифи

“Баҳори Ачам” дар ҷараёни таҳлили ин гуна аносири луғавӣ ба самтҳои зерин тавачҷуҳи хешро равона кардааст: 1) шарҳи таърихи баромади вожаҳо; 2) нишон додани мансубияти забонии вожаҳо; 3) зикри асли зуҳури ҷойвожаҳо; 4) шарҳи ифодаҳои марбут ба суннати мардуми эронитабор; 5) пеш гирифтани эзоҳи халқии решаи воҳидҳои луғавӣ; 6) тафсири воҳидҳои фразеологӣ. Намунаи шарҳи таърихи зуҳури вожаҳо *чавгон* аст: “Чавгон- ...ҷӯби саркаҷ умуман...Ва таҳқиқ он аст, ки чавгон муҳаффафи чавлгон аст, мураккаб аз чавл ба лом ба маънии хамида ва -гон, ки калимаи нисбат аст ва чавигон ба таҳтонии баъдулвов, ки бад-ин маънӣ овардаанд, таҳрифи ин аст ва низ лафзи савлаҷон далолат дорад бар он ки муарраби ҳамин чавлгон ба лом бошад, на муарраби чавгон бидуни лом. Ва ин таҳқиқ махсуси фақир муаллиф аст...” [8,1, с.700].

Пиндори муаллифи “Баҳори Ачам” дар мавриди дар таркиби ин калима вучуд доштани пасванди *-гон* дуруст аст, вале *чавл* будани ҳиссаи аввал баҳсноқ менамояд, ҳуди муаллиф маъноӣ *чавгонро* “ҷӯби саркаҷ” эзоҳ додааст. Аз ин рӯ, он бо калимаи *ҷӯб* (< форсии миёна *џб*) бояд робита дошта бошад. А.Деххудо низ ташаккули онро аз ҷузъҳои *ҷӯб* ва пасванди *-гон* ишора кардааст [6, 5, с.7307].

Муҳаққиқони муосир низ роҷеъ ба гунаи аслии *чавгон* назари ягона надоранд: Б.И.Татаринсев таҳмин кардааст, ки ҷузъи аввали ин вожа бо асосҳои туркии *џо-, џө-, џој-, џөј-* шояд робита дошта бошад [12, с.85], М.Ҳасандӯст бар он аст, ки дар забони порсии миёна он дар шаклҳои *џбракān, џбвэгān* ба маъноӣ “чавгон” ба кор рафта, ҳамчун вожаи сайёҳ дар забонҳои мисли арабӣ, арманӣ, гурҷӣ, португалӣ, фаронсавӣ, олмонии миёна ба гунаҳои вижа то имрӯз гардиш дорад [15, 2, с.1062].

Мо пайрави андешаи муҳаққиқи баъдӣ ҳастем, зеро инкишофи қонунии забони тоҷикӣ нишон додааст, ки бо гузашти айём ҳамсадои “п” ба “б” ва баъдан ба “в” гузашта, ҳамсадои “к” ба “г” таҳвил меёбад.

Назари Рой Текчанд дар хусуси ҷузъи калимасоз ва решаи вожаи *душман* низ бо андешаи муҳаққиқони муосир ҳамгун аст. Чунончи, *ӯ* роҷеъ ба вожаи дар асл сохтаи *душман* чунин навиштааст: “Душман- мураккаб аст аз душ- ба маънии зишт ва ман ба маънии дил, яъне касе, ки дили зишт дошта бошад, чун дашном, ки ба маънии номи зишт аст ва ба маҷоз ба номи зишт хондан мустаъмал...” [8, 2, с.976]. Ё дар мавриди дигар доир ба калимаи *душвор* фармудааст: “Душвор – ин низ мураккаб аст аз душ- ба маънии мазкур ва -вор, ки калимаи нисбат аст ва ба маҷоз ба маънии мушкил...” [8, 2, с.977].

Воқеан, пешванди *duš-* дорои маъноӣ манфӣ буда, дар натиҷаи ҳамроҳ шуданаш ба чанде исмҳои маънӣ сифат месозад: *duš-huwařt* “кирдори бад”, *duš-ēwāz* “бадвоз”, *duš- čařm* “бадчашм”, *duš-člhr* “бадҷеҳр”, *duš-kanīg* “зани бад”, *duš-mēniřn* “андешаи бад”, *duš- gōwiřn* “гуфтори бад”, *duš-kuniřn* “кирдори бад”, *duš-dēn* “баддин”.

Лозим ба ёдоварист, ки *duš-* муодили вожаҳои мансуб ба сифати *wad, druwand, anāg, akōmand-*и забони порсии миёна аст. Чунончи, маъноӣ “бадхӯй”-ро метавон бо вожаҳои *duřxēm – wadxēm*, “бадхирад”-ро бо *duřhrad – wadhrad*, “бадком”-ро бо *duřkām – wadkām* ифода кард.

Дар баъзе мавридҳо ҷудо намудани пешванд аз асоси вожа бо сабаби ҷиддан омехта шудани ҷузъи калимасоз ва ҳиссаи асосӣ басо душвор аст. Оғози махлутгардии онҳо бо ҳамдигар даврони миёнаи инкишофи забони форсӣ-тоҷикӣ аст. Дар ин ҳусус профессор Д.Саймиддинов навиштааст: “Дар бархе аз вожаҳои форсии миёна ин пешванд бо асос то ҷое махлут гардида, ки асос бидуни он ба таври мустақил наметавонад истифода шавад. Пешванд дар ин маврид ба як унсури қолабии ҷудонопазир табдил гардида, ҷузъи асосиро низ дар ҳамин қолаб нигоҳ медорад. Гумон меравад, ки ин омил яке аз иллатҳои пайдории ин чанд вожа аз форсии миёна то ба форсии нав гардидааст” [10, с.139]. Воқеан, дар давраи

имрӯза наметавон калимаҳои навъи *душман*, *душвор*, *дашном*, *дӯзах* ва монанди инҳоро, ки дар асл дар таркибашон пешванди сифатсози *duš-* мавҷуд буд, унсурҳои луғавии сохта ба шумор овард.

Маълум аст, ки дар ҳар гуна забон гунаи ибтидоӣ ва баъдии унсурҳои луғавӣ бо сабабҳои айниву зехнӣ тафовут пайдо намуда, баъзан ба таври шинохтанашаванда таҳаввул меёбанд [1, с.117; 2, с.113; 4, с. 107]

Муаллифи “Баҳори Аҷам” низ зимни шарҳи аносири луғавӣ борҳо масъалаи таҳаввули шакли ибтидоии онҳоро ишора намудааст. Масалан, соҳиби фарҳангнома вожаи *карной*ро ин тавр тафсир кардааст: “Карной- ...ноӣ бузург, ки онро менавозанд ва ин мубаддали харной ба ҳои муъчама аст ва хар ба маънии бузург ва калон бисёр мустаъмал...” [8, 3, с.1687].

Лозим ба ёдоварист, ки дар таърихи забони тоҷикӣ ду вожаи ҳамгуни *хар¹ хар²* мавҷуд буд. Дар “Фарҳанги забони тоҷикӣ” (агарчи ду калимаи гуногун буданаш қайд нашудааст) маъноӣ *хар¹* “чорпоӣ боркаш, ҳимор” ва *хар²* ҳамчун чӯзӣ вожаҳои мураккаб маъноӣ “калон, дағал, дурушт, зишт”-ро дорад [14,2, с.462].

Дар забони тоҷикӣ чӯзӣ *хар²*, ки маъноӣ “калон”-ро дорад, ҳоло дар алоҳидагӣ истифода намешавад, вале дар таркиби вожаҳои мураккабе чун *харсанг*, *харкамон*, *хармуш*, *хармағас*, *харбат* “бати калон, мурғобии калон”, *харчол* “мурғобии калон”, *харпашиа*, *харбуза*, *харғӯш*, *хартум*, *хармуҳра* “муҳраи калони камарзиш”, *харкамон*, *харпушта*, *хартум* < *хардум* ва ғайраҳо пойдор мондааст, ки ба калон будани он ишорат менамояд.

Дар таркиби баъзе аносири луғавӣ бар ивази шакли *хар* гунаи *кар* маъмул гардидааст, ки *карной* \ *карнай* яке аз намунаҳои онҳост. Дар вақташ шарқшинос М.Н.Боголюбов низ ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда навишта буд, ки *харной* минбаъд шаклҳои *харной* \ *карной* \ *карнай*ро соҳиб гардид. Аз ин рӯ, *хар^о* ва *кар^о* хеши «наздик» ҳисоб меёбад [3, с.75].

Маълум аст, ки бо гузашти айём гунаи аслии бархе вожаҳо бо сабабҳои айниву зехнӣ ба ҳукми фаромӯшӣ рафта, шакли таҳрифшудаашон ҳамчун ғалати омм маъмул мегардад. Дучори чунин ҳодиса шудани ин гуна унсурҳои луғавӣ низ аз назари муаллифи “Баҳори Аҷам” пинҳон намондааст. Чунончи, Рой Текчанд дар хусуси шакли таҳаввулёфта будани вожаи *гунча* навиштааст: “Гунча-...гули ношукуфта ва ин ба чими форсӣ шуҳрат дорад, аммо чун дар зоти ӯ гунчидагӣ аст, метавон гуфт, ки мубаддали гунча...аз моддаи гунчидан аст, ғояташ лафзи гунча омада нест ва баъзе маъхуз аз гунч гуфтаанд, ки ба маънии нозу карашма аст ва дар ин тааммул аст [8, 3, с.1559].

Дар ин қавли муаллифи “Баҳори Аҷам” чор нукта ишора шудааст: 1) дар таркиби *гунча* дар асл ҳамсадои “ч” вучуд надошт; 2) ҳамсадои оғози калима, яъне “ғ” низ баъд пайдо шудааст; 3) сарчашмаи *гунча* феъли гунчидан аст; 4) омехта кардани он бо *гунҷ* ба маъноӣ “нозу карашма” дуруст нест.

Воқеан, *гунча* аз феъли *гунчидан* нест, назари Рой Текчанд дар хусуси *гунчидан* будани сарчашмаи *гунча* саҳеҳ аст. Дар фарҳангномаҳо ба маъноӣ “ҷойгир шудан” вучуд доштани феъли *гунчидан* зикр нашудааст, А. Деххудо феълоро бо шакли *гунчидан* овардааст [6, 10, с.14837], ки решаи он *гунҷ* \ *ганҷ*-и арабӣ буда, маъноӣ “карашмаву ноз, ҳаракати чашму абрӯ”-ро дорад [14, 2, с.647, 658]. Аз ин рӯ, *гунчидан* маъноӣ “фаҳш гуфтан, зишт гуфтан; ҳазлу бозӣ намудан; истехзо кардан; нозу ғамза кардан”-ро дорад [6,10, с.14837].

Ба маъноӣ “ҷойгир шудан, ҷо гирифтани” бошад, ниёгонамон аз Балъамиву Фирдавсӣ сар карда, то Мавлавиву Саъдӣ феъли *гунчидан*ро истифода кардаанд [6, ч.12, с.17029].

Ба ин тариқ, шарҳу тавзеҳи соҳиби “Баҳори Аҷам” дар аксар маврид саҳеҳ буда, гувоҳи он аст, ки ӯ аз гузаштаи дури ҳиссаи бештари аносири луғавӣ, сайри тулонии онҳо дар чанд забон ба қадри кофӣ огоҳӣ дорад. Мутаассифона, бо сабаби маҳдудии имкони мақола ин ҷо маҷоли

тахлили муфассали назари Рой Текчанд Баҳор оид ба кулли ин гуна аносири луғавӣ нест. Бинобар ин, дар ин чо ба чанд қайди гуфтаҳои ӯ бидуни тахлили муфассал маҳдуд хоҳем шуд.

Ҳама шарҳи этимологии дар “Баҳори Аҷам” зикргардидаро метавон ба чаҳор даста чудо намуд:

1. Дар чараёни баррасии вожаҳо соҳиби фарҳангнома таваҷҷуҳашро ба асли зуҳури аносири луғавӣ равона сохта, мансубияти забонии онҳоро таъкид менамояд. Масалан, номбурда асли ҳиндӣ доштани вожаҳои *барашикол*, *шоламор*, *майно* ва баромади юнонӣ доштани калимаҳои *калид* ва *мумиёро* ин тавр эзоҳ додааст: “Барашикол- фасли борон ва ин луғати ҳиндист, мисли барасот, лекин дар форсӣ истеъмол кардаанд” [8,1, с.280]. “Шоламор- номи боғе аст дар Кашмир ва ҳамчунин дар Лоҳур ва дар Деҳлӣ. Ва ин лафз ҳиндиюласт аст ва аслаш шоломор ба алиф, мураккаб аз шоло ба маънии хона ва мор ба маънии шахвати чимӯъ, пас маънии таркибии он хонаи шахват бошад. Ва чун тафарручу тамошои боғот шахватро бармеангезонад, ба маҷоз ба маънии боғ истеъмол ёфта” [8,2, с.1364]. “Майно- чонваре, ки баъзе онро шорак гумон мебаранд ва ин лафзи ҳиндӣ аст ва дар форсӣ ҳам истеъмол ёфта” [8,3, с.1982]. “Мумиё- луғати юнонӣ аст ва форсиён мумиёӣ ба зиёдати ду тахтонӣ ба маънии мутлақи давое, ки ба кори шикаст ояд, истеъмол кунанд...” [8, 3, с.1959].

Лозим ба ёдоварист, ки дар “Баҳори Аҷам” теъдоди вожаҳои ҳиндиасли шарҳёфта дар қиёс бо фарҳангномаҳои дигар бештар аст. Дар ин хусус муҳаққиқи ин луғатнома А. Сангинов дар вақташ фармуда буд, ки Рой Текчанд Баҳор “...аввалин луғатнигорест, ки ба забти микдори нисбатан зиёди лексикаи ҳиндӣ... мароқ зоҳир кардааст” [11, с. 22].

2. Вижагии дигари шарҳи Рой Текчанд Баҳор дар он зоҳир мегардад, ки ӯ бидуни ишора танҳо гунаи муарраб будани вожаҳоро тафсири мекунад, ё нахуст мансубияти забонии онро ишора намуда, баъдан муарраб буданаширо қайд мекунад, ё ки мувозии муарраби ин ё он калима ба шумор рафтанаширо бидуни ишораи мансубияти забонияш ёдовар мешавад. Ин гуна тафсири муаллифро метавон дар мисоли вожаҳои *қанд*, *бусроқ*, *калид*, *байзақ* нишон дод: “Қанд-...муарраби канд...” [8, 3, с.1638]. “Бусроқ- ...ёкути зард ва ин зоҳиран ҳиндӣ муарраб аст ва аслаш пукхроч ё пукхрок...” [8, 1, с.304]. “Калид-...ва иқлид муарраби он ва ағлаб, ки муарраби иқлӣ бошад, ки билкасар луғати юнонӣ аст, ба ҳамон маънӣ ва аз ин мураккаб аст Иқлидус ном ҳақиме... ва “дис” дар он забон ҳандасаро гӯянд...” [8, 3, с.1714]. “Байзақ- пиёдаи шатранҷ ва ин зоҳиран муарраби пиёда аст, баёзик чамъи он...” [8, 1, с.362].

3. Рой Текчанд Баҳор дар бисёр маврид асли унсурҳои луғавиро ёдовар шуда, аз зикри мансубияти забонии онҳо худдорӣ мекунад. Чунончи, ӯ вожаҳои *файласуф*, *қулмош*, *кичириро* чунин эзоҳ додааст: “Файласуф-...зирак ва доно ва дар асл филосуф; фило “дӯстдор”, суф “ҳикмат”. Ва ба маҷоз шахси...таррор ва забоноварро гӯянд...” [8, 3, с.1599]. “Қулмош-...киноя аз марди дурӯғгӯӣ беътибор...Ва ин дар асл “қулмошията” буд, яъне бигӯ чизеро, ки мехоҳӣ ту, форсиён дар он таҳфиф карда, ба маънии маъхуз истеъмол кардаанд” [8,3, с.1632]. “Кичирӣ-...таоми муқаррарии аҳли Ҳинду ва аслаш кҳичирӣ ба кофи махлутулҳо...ва он ғайри мошпалов аст ва аз мутааххирон Мулло Солики Яздирост: Сер гаштам зи кичирии айём, \ Ҳаваси хони симу зар накунам. Фақир муаллиф гӯяд: агар аз ин кичирӣ иродаи он кичирӣ аст, ки аз биринҷу доли нахӯд муқашшар кунанд, тарафи вуқӯъ дорад” [8,3, с.1679].

4. Муаллифи фарҳангнома на танҳо калимаҳои алоҳидаро шарҳ додааст, балки бо ин ё он ибора ном бурда шудани ҳодисаву воқеаеро ба урфу одати эронитаборони минтақаи мухталиф рабт медиҳад. Масалан, муаллиф перомуни бо номҳои *ба оби ҳаммом зиёфат кардан*, *доманчок будани духтар*, *ширинии шанбе* чунин фармудааст: “Ба оби ҳаммом зиёфат кардан-дар Эрон расм аст, ки чун касе дар ҳаммом бошад ва ошное аз қафо ворид шавад, оби гарм бар пояш резад. Инро зиёфати ҳаммом гӯянд...Дар муҳовара ба оби ҳаммом зиёфат кардан киноя аз зиёфати ҳечу пуч аст” [8, 1, с.212]. “Доманчок будани духтар- дар саҳронишинони Эрон маъмул аст, ки чун духтари худро ба яке аз абнои қавм номзад кунанд,

домодро биталбанд, то ба дасти худ домани духтар чок кунад ва инро шугун донанд. Гӯянд: писари фалон бо духтари беҳмон доманчок аст, яъне номзади ӯст” [8, 2, с.898]. “Ширинии шанбе- расм аст аҳли Эронро, ки рӯзи шанбе субҳ аз хоб баромада, миқдоре ширинӣ хӯранд ва ба ҳузур қисмат кунанд ба заъми он ки агар ин рӯз ба айш бигзарад, тамоми ҳафта ба хушӣ сарояд...” [8,2, с.1438].

Рой Текчанд Баҳор дар радифи бо ибораҳои озод шарҳдиҳии ин ё он урфу одати мардум ё мавҷудоти дигар боз дар хусуси сабаби пайдо шудани воҳидҳои фразеологӣ низ андешаронӣ кардааст. Воқеан, таркибу ибораҳои рехтаву устувори забони тоҷикӣ низ таърихи баромад дошта, бархе аз онҳо дар заминаи ҳаводису воқеаҳои реалӣ ба вучуд омадаанд. Дар ин хусус профессор Ҳ. Мачидов навиштааст, ки “...воҳидҳои фразеологии забон унсурҳои ҷудогонаи фарҳанг, таърих, урфу одат ва табиати халқро дар ифодаҳои басо кӯтоҳ ва ниҳоят рехта маҳфуз доштаанд. Воқеияти зиндагии гузаштаи мардум дар ин унсурҳои муҳими забон аксар бо тавассути маъноҳои тахтуллафзии онҳо ифода мешаванд. Аз маъноҳои тахтуллафзии ВФ бисёр лаҳзаҳои рангини ҳодисаҳои таърихӣ, тамаддун ва расму суннатҳои ниёгонамонро барқарор кардан мумкин аст” [9, с. 264]. Чунончи, дар забони тоҷикӣ ибори *гурги борондида* вучуд дорад, ки дар бораи сабаби бо чунин ном иштихор пайдо кардани аҳли таҳқиқ андешаи мухталиф баён карда, онро гоҳо гунаи таҳрифшудаи *гурги полондида* ҳисоб кардаанд, вале муаллифи “Баҳори Ачам” таърихи зуҳури ин ибораро ба як ҳодисаи реалӣ пайванд дода овардааст: “Гурги борондида...-зоҳиран он аст, ки гурғбача аз борон метарсад ва дар вақти борон аз сӯроҳи худ барнамеояд, ҳарчанд гурусна ва ташна бошад, аммо чун гурге беруни хонаи худ бошад ва аз иттифоқот ӯро борон даргирад ва бубинад, ки аз ӯ офате ва зараре ба ин намерасад, бори дигар далер мешавад ва аз борон хоиф намегардад ва ин киноя аз мардуми озмудакор ва гарму сарди олам чашида аст...” [8, 3, с.1778].

Аз чанд қайди тазаққурёфта дарк кардан душвор нест, ки фарҳангномаҳои куҳан, ба хусус “Баҳори Ачам” сарчашмаи муҳимми шиносии хонанда ба таърихи зуҳури аносири луғавӣ ба шумор рафта, онҳо метавонанд дар ошкоргардии асрори сухани тоҷикӣ мусоидат намоянд.

Агарчи иддае аз тафсири решашиносии ин гуна вожаву таркиб ва ибораҳо дар заминаи этимологияи халқӣ сураат гирифтаанд, фаромӯш набояд кард, ки дар баъзе мавридҳо онҳо аз этимологияи ҳақиқӣ муҳимтар маҳсуб мешаванд.

ПАЙНАВИШТ:

1. Абаев В.И. Из истории слов. // Вопросы языкознания. -Москва: Издательство АН СССР.- 1958. - № 1. –С. 117-121.
2. Абаев В.И. Из истории слов // Вопросы языкознания. -Москва: Издательство АН СССР.- 1958. - № 2. –С. 113-115.
3. Боголюбов М.Н. Персидские слова с *kar^o* и *kar^o* и рыба *kara* в Авесте // Классики отечественного востоковедения/ М.Н. Боголюбов. Труды по иранскому языкознанию. Избранное. –Москва: Издательская фирма «Восточная литература», 2012. -С.74-75.
4. Виноградов В.В. Из истории слов // Вопросы языкознания. -Москва: Издательство АН СССР. – 1989. - № 4.-С.99-110.
5. Воҳидов А. Фарҳангшиносии форсӣ-тоҷикӣ дар асрҳои X-XIX. –Самарқанд: СамДУ босмаҳоначи. 2018. -142 с.
6. Деҳқудо А. Луғатнома. Ҷилди 5. –С.6171-7722; ҷилди 10. –С.13931- 15482; ҷилди 12. –С. 15483 – 17034. –Техрон: Муассисаи интишорот ва чопи Донишгоҳи Техрон, 1373.
7. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1. Лексикология, фонетика, морфология. Китоби дарсӣ барои факултети филологияи мактабҳои олии. –Душанбе: Маориф, 1982. -462 с.

8. Лоло Текчанд Баҳор. Баҳори Аҷам. Фарҳанги луғот, таркибот, киноёт ва амсоли форсӣ. Тасҳеҳи дуктур Козими Дизфулиён. Ҷилди аввал. –С.5-710; ҷилди дувум. –С. 711-1468; ҷилди сеюм. –С.1469-2180. Чопи аввал. -Техрон: Майдони инқилоб, 1380.
9. Маҷидов Ҳ. Сеҳри сухани форсии тоҷикӣ. –Душанбе: Дақиқӣ. 2014. -351с.
10. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. - Душанбе, 2001. -310 с.
11. Сангинов А. Фарҳанги “Баҳори Аҷам” ва характеристикаи лексикографии он. диссертатсияи номзадӣ. - Душанбе, 1973. - 259с.
12. Татаринцев Б.И. Заимствования или исконная лексика? (К проблеме древних слов иноязычного происхождения в тюркских языках) (Окончание) // Вопросы языкознания. - Москва: Наука. – 1993. - № 2.-С.83-95.
13. Топоров В.Н. О некоторых теоретических основаниях этимологического анализа // Вопросы языкознания. -Москва: Издательство АН СССР. – 1960. - № 3. –С.44-59.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Дар зери таҳрири М. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ. Ҷилди 2. -М.: Советская энциклопедия, 1969. -952 с.
15. Ҳасандӯст М. Фарҳанги решашинохтии забони форсӣ. Ҷилди 2. - Техрон, 1384. -1410 с.
16. Ҳошимов С. Луғатнигорӣ. –Душанбе: Маориф ва фарҳанг. 2004. -79 с.

REFERENCES:

1. Abaev V.I. From Words' History. 1. // Linguistic issues. -M.: Publishing house SA USSR, 1958, № 1. –PP. 117-121.
2. Abaev V.I. From Words' History. 1. // Linguistic issues. -M.: Publishing house SA USSR, 1958, № 2. –PP. 113-115.
3. M.N. Bogolubov. Persian Word with *xar^o* and *kar^o* and fish *kara* in Avesto // Classics of domestic oriental studies. M.N. Bogolubov. Works on Iran linguistics. Selected. –M.: Publishing house «Oriental literature», 2012. -PP.74-75.
4. Vinogradov V.V. From Words' History. 1. // Linguistic issues. -M.: Publishing house SA USSR, 1989, № 4.-PP.99-110.
5. Vohidov A. Persian-Tajik Dictionary in X-XIX cc. –Samarkand, 2018. -142 pp.
6. Dehkhudo A. Lughatnoma. Volume 5. –PP.6171-7722; volume 10. –PP.13931- 15482; volume 12. –PP. 15483 – 17034. –Tehran: Publishing house of Tehran University, 1373.
7. Litrary Modern Tajik Language. Part 1. Lexicology, phonetics, morphology. Textbook for higher education of philological faculties. –Dushanbe: Maorif, 1982. -462 pp.
8. Lolo Tekchand Bahor. Bahori ajam. Dictionary and Persian examples. Corrected by doctor Kozim Dizfuliyon. The first volume. –PP.5-710; the second volume. –PP. 711-1468; the third volume. –PP.1469-2180. The first edition. -Tehran: Maidoni inqilob, 1380.
9. Majidov H. Magic of Persian-Tajik Words. –Dushanbe: Daqiqi. 2014. -351pp.
10. Saymiddinov D. Middle Persian Vocabulary. Dushanbe, 2001. -310 pp.
11. Sanginov A. "Bahori Ajam" Dictionary and its Lexicography Features. Dissertation of candidate. Dushanbe, 1973. -259с.
12. Tataritsev B.I. Borrowings or Original Vocabulary? (On the issues of old words of foreign origins in Turkic languages) (Ending) // Linguistic issues. -M.: Nauka, 1993, № 2.-PP.83-95.
13. Toporov V.N. On Some Theoretical Basis of Etymological Analysis // Linguistic issues. -M.: Publishing house of SA USSR, 1960, № 3. –PP.44-59.
14. Tajik Dictionary. Under the edition of M.Shukurov, V.A.Kapranov, R.Hoshim, N.A.Ma'sumi. Volume 2. -M.:Soviet encyclopedia, 1969. -952 pp.
15. Hasandust M. Persian Etymological Dictionary. Volume 2, Tehran, 1384. -1410 pp.
16. Hoshimov S. Lexicography. –Dushanbe: Maorif and farhang. 2004. -79 pp.